

FILOSOFIE, MYSTIEK EN DE ILLUSIE VAN HET SEPARATISME¹

Harm Boukema

Filosofie en Mystiek. Wat moeten we als filosofen met deze twee steekwoorden beginnen? Het liefst zouden we een vruchtbare discussie voeren. Een discussie vereist echter een probleem. Welk probleem? Wijsgerige thema's van de vorm 'X en Y' betreffen doorgaans de vraag hoe X en Y zich tot elkaar *verhouden*. Laten we ons daarom afvragen hoe het gesteld is met de verhouding van filosofie en mystiek.

In deze vraag is natuurlijk voorondersteld, dat filosofie en mystiek raakpunten hebben ook al verschillen ze van elkaar. Waarin ligt hun onderscheid en waarin hun overeenkomst? Laten we beginnen met de filosofie. Geen gemakkelijke zaak, want de vraag wat filosofie is, wat ze tot nu toe geweest is en wat ze zou moeten zijn, is één van die typisch filosofische vragen waarover de filosofen het nog steeds niet eens zijn geworden. Een kant en klare, door alle vakgenoten geaccepteerde omschrijving is daarom niet beschikbaar. Toch wil ik een poging wagen, op twee kenmerken te wijzen die banaal genoeg zijn om een controverser tussen verschillende filosofische richtingen te omzeilen en desondanks interessant genoeg om bij de beantwoording van onze vraag als vruchtbaar uitgangspunt dienst te doen.

1. Filosofie

a) Filosofie is een vak, een kunde of misschien zelfs wel een kunst, maar hoe dan ook een *discipline* die al doende geleerd moet worden. Wat wordt er in deze discipline gevormd en gedisciplineerd? Filosofen zijn en blijven denkers, hoe denigrerend ze soms ook over de macht en het belang van het denken gedacht mogen hebben. De wijsbegeerte is een denkdiscipline die niet alleen voor beginners maar ook voor ingewijden een moeizame aangelegenheid blijft. Kennelijk dienen er hardnekkige weerstanden overwonnen te worden. Welke weerstanden? Daarover wordt verschillend gedacht. Uiteindelijk kunnen ze echter onder één formele noemer worden gebracht. Immers, waarvan zouden filosofen als filosofen anders last kunnen hebben dan van iets *onfilosofisch*? En hoe zou het onfilosofische hen kunnen hinderen, tenzij het op hun eigen terrein ligt? Filosofie is een strijd tegen ongedisciplineerde, ononderzochte en ondoordachte

of halfdoordachte filosofieën. Die hebben we al voordat we het vak gaan beoefenen en die blijven ons parten spelen als we ons er verder in bekwamen.

b) Hiermee is natuurlijk nog niet genoeg gezegd. Niet iedereen die van het denken een sport heeft gemaakt is een filosoof. De gedachten die in de wijsbegeerte ter discussie gesteld, bekritiseerd, omgevormd, gepreciseerd, uiteengerafeld en tot het uiterste doordacht worden, hebben een heel speciaal karakter. Hoe technisch, gedetailleerd, geïsoleerd en vergezocht filosofische onderzoeken soms ook schijnen te zijn, uiteindelijk staan daarin altijd *alomvattende perspectieven* op het spel. De gedachten waarmee filosofen worstelen, zijn bepalend voor het licht waarin de werkelijkheid als geheel wordt gezien.²

2. Mystiek

Kijken we vanuit deze twee punten naar de mystiek, dan kunnen we het volgende constateren :

ad a) Mystiek is zeker niet een vaardigheid of discipline waarin men zich door oefening kan bekwamen, laat staan een denkdiscipline. Het is eerder zo, dat met het woord 'mystiek' een bepaalde geestesstroming of geestesrichting wordt aangeduid die in de meest verschillende culturen, perioden en godsdienstige contexten, ja soms zelfs los van enige uitdrukkelijk beleden godsdienst naar voren komt. De oorsprong van deze geestesrichting ligt altijd in een even onverwachte als ingrijpende *ervaring*. Mensen die officieel als 'mystici' te boek staan, zijn diegenen die op welsprekende wijze van zo'n ervaring getuigenis hebben afgelegd.

ad b) Van welke aard is de mystieke ervaring ? Om te beginnen met de etymologie : 'mystiek' is afgeleid van het Griekse woord 'muein' dat zoveel betekent als 'de mond of de ogen dicht doen'. Hoogstwaarschijnlijk is het een soortement onomatopée omdat 'm(u)' staat voor de enige spraakklank die met gesloten mond voortgebracht kan worden.³ Wat zegt dit over de mystieke ervaring ? Dat daarin de grenzen van het normale spreken, denken en kijken overschreden worden. De werkelijkheid verschijnt in een *buitengewoon licht*. Daarom kan het ervaren niet zomaar even naast andere wetenswaardigheden ter sprake worden gebracht. In *zoverre* is de mysticus tot zwijgzaamheid gedoemd, hetgeen niet betekent, dat hij volkomen sprakeloos moet blijven of dat hij een andere taal dan zijn moedertaal nodig zou hebben, maar dat hij zijn visie alleen in ongewone uitspraken kan verwoorden waarin de bestaande taal op een ongehoorde manier wordt gebruikt. Zijn ervaring betreft immers juist iets dat in het gewone taalgebruik niet aan de orde komt en voor het normale denken en waarnemen verborgen blijft.

In welke richting wijst deze grensoverschrijding? In de richting van een *allesomvattende eenheid*. Hiermee is niet gezegd, dat plotseling alle verschillen wegvallen zodat alles in een onderscheidloze oergrond verzinkt, maar wel dat de afgescheidenheid waardoor ons natuurlijke wereldbeeld beheerst wordt, plaats maakt voor een tot dan toe onvermoede saamhorigheid, waarin alles betrokken is, met name elk mens en dus ook degene tot wie dit alles doordringt. De mystieke ervaring is daarom ook altijd een *existentiële* ervaring.

Soms wordt de genoemde eenheid uitdrukkelijk als *unio mystica*, als een tot dan toe verborgen eenheid van mij en van elk ander mens met God beleefd en omschreven, soms wordt God helemaal niet genoemd. De mystieke ervaring heeft echter wel altijd een religieus karakter. De werkelijkheid verschijnt, hoe dan ook, in een goddelijk licht omdat er een *re-ligio* plaatsvindt: een in wezen onverbreekelijke verbinding die ons ontschoten is, wordt ontdekt en teruggevonden.⁴

3. Overeenkomsten en verschillen

Wat valt er op grond van de bovenstaande omschrijvingen te zeggen over de overeenkomst en het verschil tussen filosofie en mystiek? Op het eerste gezicht lijkt het antwoord heel eenvoudig: a) markeert een contrast en b) een raakpunt. Filosofie is een denkdiscipline, terwijl de mystiek juist steunt op een ervaring die zich aan elke disciplinerende en met name aan de macht van het denken onttrekt. Anderzijds hebben ze beide een transcendentale strekking, beide betreffen ze het licht waarin de werkelijkheid als geheel gezien moet worden.

Deze conclusie is voorbarig. De door a) gemarkeerde tegenstelling dreigt aldus wat al te extremistisch en exclusief te worden opgevat. Ook al is de mystieke beleving zelf niet het resultaat van een denkweg, toch heeft ze wel indirect op ons denken betrekking. Immers, voorzover ervaringen echt zijn, kunnen ze elkaar onmogelijk tegenspreken. Wie met de mystici zelf gelooft in de authenticiteit van hun ervaring, moet dus wel van mening zijn dat onze zogenaamde 'normale', 'algemeen menselijke' en 'natuurlijke' ervaring, voorzover die daarvan afwijkt, geen echte ervaring kan zijn, maar vervormd is door een diepgeworteld *denkpatroon*, een soort *separatisme* dat in werkelijkheid illusoir is, ook al lijkt het volkomen logisch te zijn. De mystieke ervaring geeft dus als geen andere te denken. Sommige mystici hebben dan ook aan deze uitnodiging gehoor gegeven door te proberen hun visie in filosofische zin te verwerken. En zo geldt natuurlijk ook omgekeerd, dat grote filosofen altijd door één of andere ervaring geraakt zijn die als inspiratiebron en voedingsbodem van hun denken fungeert, soms zelfs door een mystieke ervaring.

Inderdaad : *soms*. Daaruit blijkt echter juist, dat ook de overeenkomst die in b) naar voren leek te komen, nader genuanceerd moet worden. Weliswaar gaat het zowel in de filosofie als in de mystiek om een alomvattend perspectief. De moeilijkheid is echter dat de mystiek met een heel bepaalde, bovennatuurlijke, holistisch getinte filosofische oriëntatie lijkt te corresponderen. Het mystieke perspectief is in tweeërlei opzicht alomvattend : net als elke filosofie is het een alomvattende visie, maar bovendien is het een visie die in het teken staat van het allesomvattende, een eenheidspectief. Dat laatste nu is filosofisch gezien niet dwingend, maar slechts één mogelijke optie. In de wijsbegeerte hebben pluralisten, realisten, materialisten en naturalisten even veel recht van spreken als monisten, idealisten en spiritualisten.

4. De verhouding : het probleem als dilemma

Als de zojuist geschetste overwegingen juist zijn, dan kan onze vraag naar de verhouding van filosofie en mystiek gemakkelijk worden beantwoord. Ze leven in een *lat-relatie* : soms gaan ze samen, soms ook niet. En dat lijkt ook door de geschiedenis bevestigd te worden. Plotinos, Cusanus, Pascal, Wittgenstein en Marcel staan dichterbij de mystiek dan Epicurus, Ockham, Descartes, Russell en Sartre, zoals ook Eckehart, Bruno en Böhme meer affiniteit hebben met de filosofie dan Tauler, Ruusbroec en Theresia van Avila. Wat dit betreft is er eigenlijk niets bijzonders aan de hand. De meest uiteenlopende disciplines en cultuurgebieden hebben soms raakpunten, terwijl ze soms ook hun eigen weg gaan. Vragen we ons af hoe het gesteld is met de verhouding van filosofie en wiskunde of van filosofie en literatuur, dan kunnen we een gelijksoortige situatie constateren : bij sommige filosofen speelt de wiskunde of de literatuur een belangrijke rol, bij andere niet, terwijl ook omgekeerd bij bepaalde wiskundigen of romanschrijvers wel en bij anderen weer niet een verbintenis met de filosofie tot stand is gekomen.

Het enige probleem dat ons nog rest, betreft — zo lijkt het — de *beoordeling* van de zojuist geconstateerde relatie. Of er al dan niet uit mystieke bronnen geput wordt, maakt immers nogal wat uit voor de manier waarop er gefilosofeerd wordt. En omdat de wijsbegeerte voor ons niet alleen een interessant studie-object is, maar ook ons vak, kunnen we ons niet neutraal opstellen. We moeten partij kiezen door de mystieke tendenzen in de filosofie hetzij af te keuren, hetzij toe te juichen. Aldus komen we voor het volgende *dilemma* te staan :

- Enerzijds kunnen we ons solidair verklaren met de geest van nuchtere wetenschappelijke objectiviteit. Als filosofen kunnen en moeten we ons beperken tot de natuurlijke ervaring en het natuurlijke licht van de rede. Iedereen die zich

in de wijsgerige discussie mengt door zich te beroepen op een bovennatuurlijke ervaring of een inzicht dat de logica van ons gezonde verstand te boven gaat, moet als een spelbreker terecht worden gewezen. De filosofie is nu eenmaal een discursieve discipline die alleen deugdelijk beoefend kan worden door duidelijke, voor ieder weldenkend mens toegankelijke overwegingen en argumenten naar voren te brengen.

- Anderzijds kunnen we ons juist als filosofen geroepen voelen de beperktheid van de wetenschappelijke geesteshouding zichtbaar te maken. Wijsgeren zijn denkers, maar ze hebben tot taak de grenzen van het denken te overdenken om zo aan hun begeerte naar wijsheid gehoor te geven. En hoe zou deze grensoverschrijding anders bewerkstelligd kunnen worden dan door één of andere meta-rationele ervaring of intuïtie voor zichzelf te laten spreken. Ook en vooral mystici en mystiek georiënteerde denkers kunnen ons helpen de filosofie over haar eigen geborneerdheid heen te tillen.

Welke van deze twee posities heeft de sterkste troeven in handen? Deze kwestie schijnt nauwelijks vanuit een onvooringenomen standpunt beslecht te kunnen worden. We hebben hier, zo lijkt het, te doen met twee onverzoenbare filosofische richtingen die elk afzonderlijk al meer dan genoeg moeite hebben in eigen kring een vruchtbare gedachtenwisseling van de grond te krijgen. Het ontbreekt ons aan een gemeenschappelijk referentiekader. Alle overwegingen of argumenten die vóór de ene en tegen de andere positie naar voren gebracht kunnen worden, zijn alleen overtuigend voor diegenen die niet meer overtuigd hoeven te worden. We zijn dus in een *impasse* terecht gekomen. Eigenlijk zochten we een probleemstelling die tot een vruchtbare filosofische discussie aanleiding zou kunnen geven, terwijl we in feite bij twee onverenigbare geestesrichtingen terecht zijn gekomen.

5. Het dilemma als probleem

Is het nodig en mogelijk uit deze *impasse* te geraken en zo ja, hoe? Met andere woorden: is het genoemde dilemma dwingend en zo nee, waarom niet? Deze vraag lijkt me *wel* tot een vruchtbare gedachtenwisseling aanleiding te kunnen geven. Wat het eerste lid betreft kan ik kort zijn. Ik neem namelijk aan, dat niemand zich geheel en al in één van de twee hierboven geschetste, extreme posities kan terugvinden, omdat ik ze expres op een nogal ongenueanceerde manier tegenover elkaar heb gezet. Hoogstwaarschijnlijk zal iedereen het er wel over eens zijn, dat het weinig zin heeft wetenschappelijk en mystiek ingestelde filosofen als twee onverzoenbare kampen tegenover elkaar te stellen. Het is niet alleen nodig,

maar ook mogelijk deze dichotomie, die immers niets anders is dan een karikaturaal drogbeeld, te overwinnen.

Maar waarom zouden we ons druk maken over een illusoir, ideaaltypisch dilemma dat door niemand van harte wordt onderschreven ? Is het niet eerder zo, dat we te goed vertrouwd zijn met de kneepjes van het filosofische vak om ons in de netten van het zwart-wit denken te laten verstrikken ? Zou het niet vruchtbaarder zijn een wat meer subtiele probleemstelling als uitgangspunt te nemen ? Welnu, wat dit betreft zou ik me graag willen beroepen op Wittgenstein, die gezegd heeft :

In de dalen van de domheid groeit voor de filosoof nog altijd meer gras dan op de kale hoogten van de intelligentie.⁵

Een regressie naar een primitief oerbeeld kan, hoe ondoordacht het ook moge zijn, iets heilzaams hebben. In de eerste plaats omdat het wellicht ondanks die domheid een kleine, maar toch sappige kern van waarheid zou kunnen bevatten. En in de tweede plaats omdat het, juist voorzover het iets doms is, en wel iets doms dat *in* ons huist, onze aandacht ten volle verdient. Een diepgeworteld drogbeeld houdt ons immers gevangen, zolang we in de waan verkeren er ver boven verheven te zijn.

Het vervolg van mijn betoog is gebaseerd op de overtuiging dat deze twee overwegingen beide op ons probleem van toepassing zijn. De denkvorm van de tweespalt, die in wezen niets anders is dan de eerder genoemde illusie van het separatisme, is een serieuze en geduchte tegenstander die niet met een hautain gebaar terzijde kan worden geschoven.⁶ Het is niet nodig en volgens mij zelfs heilloos om een dilemma te willen ontlopen door angstvallig een beroep te doen op de geest van verzoening of op een eenheid die ons verstand te boven zou gaan. De illusie van het separatisme is een vervorming van de alleszins gezonde behoefte van ons intellect aan scherpe, kritische onderscheidingen. Wordt deze behoefte werkelijk bevredigd, dan komt de verzoening vanzelf.

De extremisten hebben gelijk voorzover ze zich tegen iets verkeers afzetten. Hun conflict is gerechtvaardigd in de mate waarin ze allebei de ontaarding van de tegenpartij verwerpen. De strijd tegen misvattingen kan als zodanig geen verdeeldheid zaaien. De feitelijke verdeeldheid zal dus uit iets anders voort moeten komen, namelijk uit misvattingen. En misvattingen kunnen alleen stand houden, voorzover de strijd ertegen niet strijdlustig genoeg wordt gestreden. Zuiver kritische geesten zijn medestanders. En tegenstanders kunnen, hoe kritisch ze ook mogen zijn, alleen in een conflict met *elkaar* verzeild raken, voorzover het hen aan kritische zin ontbreekt. Ze kunnen elkaar niet vinden omdat ze geen van beide

de moeite nemen de vorm van de ontarding te onderscheiden van *dat wat* die vorm kan aannemen.

De domheid van de separatistische denkvorm komt dus juist tot uiting in een troebele verwarring. Wie extremistisch denkt, waant zich super-kritisch, terwijl hij in feite niet kritisch genoeg is. Dat is de illusie van de overdrijving. Het *te veel* is een schijnmanoeuvre, een substituut ter compensatie van een verdrongen manco en dus in werkelijkheid *te weinig*.

Passen we deze algemene en voorlopig nog puur formele overwegingen toe op ons probleem, dan staan ons twee dingen te doen. Enerzijds zullen we moeten proberen de verwording van de (filosofische toenadering tot de) mystiek in het oog te vatten waartegen onze nuchtere, wetenschappelijk ingestelde filosoof zich terecht heeft afgezet. We zullen dan moeten laten zien, dat de mystiek van huis uit allerminst aan die verwording gebonden is. Anderzijds zal onze mystiek ingestelde filosoof op dezelfde manier behandeld moeten worden en wel door hem voor te houden dat de geest van wetenschappelijke objectiviteit misschien in feite wel vaak gebonden is aan de bewustzijnsvernavuwendende vorm waar hij zo bang voor is, maar niet in wezen. Dat zijn de punten die ik in de volgende twee paragrafen achtereenvolgens zal behandelen.

6. Mystiek en haar spookbeeld

De nuchtere filosoof die wars is van alles wat zweemt naar mystiek, heeft gelijk voorzover hij zich afzet tegen het zeker niet geheel denkbeeldige gevaar, dat de verlichtingservaring als een *eindpunt* gaat fungeren, als een hoogste en tevens oncontroleerbare beroepsinstantie. Hij ziet in de wijsgerige toenadering tot de mystiek slechts een lichtzinnige flirt : je meent hemelse troeven in handen te hebben die je zó ver boven het aardse gewoel verheffen, dat je je niet meer hoeft, en misschien zelfs niet meer kunt inlaten met de banale gedachtenkronkels van 'normaal' denkende stervelingen. Die zogenaamde bovennatuurlijke inzichten zouden zo groots zijn, dat ze niet eens meer passen in de vorm van een rationele verantwoording of toelichting. Ze zouden hoogstens tot uitdrukking gebracht kunnen worden in paradoxen die niet bedoeld zijn om opgelost te worden maar alleen om ons verstand versteld te doen staan.

Deze bezorgdheid voor de nederige eigenwaarde van de filosofie is op zichzelf genomen volkomen gerechtvaardigd. Het gevaar zit echter in de vooronderstelling, dat er wat dit betreft van de tegenpartij geen enkele tegemoetkoming te verwachten zou zijn. In feite hebben mystici, voorzover ik weet zonder enige uitzondering, geleerd dat hun inzichten niet serieus genomen kunnen worden door ze uitsluitend voor ogen te houden. Ze hebben ervaren, dat ze met hun

ervaring iets moesten doen, dat die overdacht, en in hun leven geïncorporeerd moest worden. De verlichting wordt verduisterd zodra die slechts als een rustgevend eindpunt van een moeizame weg wordt gezien en niet tevens als begin van een nieuwe weg, een weg terug die één is met de heenweg. En dat geldt natuurlijk niet alleen voor de mystici zelf, maar ook voor iedereen die zich in hun geschriften verdiept. Vinden we ergens een uitspraak die ons raakt, dan voelen we direct aan, dat zo'n raakpunt een *keerpunt* moet worden, een inspiratiebron die als een *vis a tergo* werkzaam is. Mystieke geschriften zijn *uiteindelijk* niet bedoeld om ons geestesoog te strelen of ons gemoed in ontroering te brengen, maar om onze levensinstelling, onze wil, onze geesteshouding te veranderen. Ze doen dat niet door ons een verheven ideaal voor ogen te houden, maar door nederig van iets verhevens te getuigen. En alles wat verheven en deugdelijk is, aldus Meister Eckehart, stamt van de wil. Deze stelling brengt hem er zelfs toe te zeggen :

Was de mens zo in extase als de heilige Paulus het was en wist hij van een ziek mens die een beetje soep van hem nodig had, dan zou ik het veel beter vinden als je uit liefde van de extase zou afzien en die behoeftige in een nog grotere liefde zou dienen.⁷

De mystieke ervaring is omvattender dan het lijkt : de inhoud ervan kan alleen serieus worden genomen door niet bij de vorm van de ervaring te blijven staan. Het aanschouwd vraagt er om middels een ommekeer ter harte genomen en in daden omgezet te worden. Voorzover een mysticus nostalgisch blijft uitzien naar de terugkeer van zijn voorbije extase, hetgeen maar al te menselijk is, verloochent hij de transcendentale, existentiële en praktische strekking van zijn ervaring.

Wat heeft dit voor ons probleem te betekenen ? Volgt er soms uit dat de barmhartige naastenliefde die een filosoof in zijn vrije tijd betracht heeft, als maatgevend beschouwd moet worden voor zijn toenadering tot de mystiek ? Deze opvatting is, nog afgezien van de nogal moeilijke toepasbaarheid, wel erg onbevredigend omdat er aldus een puur uitwendige maatstaf geïntroduceerd wordt die met de eigen merites van het betreffende filosofische werk niets te maken heeft. We moeten echter bedenken, dat wil en verstand niet over verschillende activiteiten en dagdelen kunnen worden verdeeld. Hoe zuiver theoretisch we ook bezig zijn, de wil is en blijft altijd in het spel. Ja, nog sterker, uit de gedachten die een denker gedacht heeft, spreekt als *intrinsiek* kenmerk een bepaalde geesteshouding, een bepaalde instelling. In hoeverre een filosoof met moed, liefde en onbevangenheid gedacht heeft, dan wel angstvallig, liefdeloos en vooringeno-

men, kan en moet uiteindelijk alleen op grond van z'n geschriften worden beoordeeld.

Deze overweging kan ons verder helpen de verhouding van filosofie en mystiek in een ander licht te bezien. Hun geheime relatie is veel gevarieerder en daarom ook veel standvastiger en hechter dan hun openbare leven doet vermoeden. Wat ze met elkaar hebben, komt niet alleen tot uiting in hun openlijk beleden opvattingen. Het komt nogal eens voor, dat filosofen die vanwege hun nuchtere, praktische, naar de wereld gekeerde instelling een afkeer van de mystiek aan de dag schijnen te leggen, in feite juist daarin door een mystieke ervaring geïnspireerd zijn. René Descartes⁸ was zo iemand en Bertrand Russell⁹ eveneens. Hiermee wil ik niet suggereren, dat alle grote denkers in wezen mystici zijn of zouden moeten zijn, maar wel dat geen filosoof groot kan zijn zonder op één of andere manier uit dezelfde bron te putten die door mystici is ervaren.

7. Wetenschap en haar spookbeeld

De onoverbrugbaar schijnende kloof tussen voor- en tegenstanders van de mystiek blijkt op een gemeenschappelijke misvatting te berusten : beide partijen zien de mystiek als iets aparts. Hoe komt deze illusie tot stand aan de kant van de sympathisant ? Doordat zijn liefde vertroebeld wordt door overmatige angst voor de onderkoelde nuchterheid van de tegenpartij. Hij meent, dat een denker die objectiviteit en logische striktheid nastreeft, nu eenmaal moet aansluiten bij - en moet vertrouwen op wat *men* objectief en logisch vindt. Elke wetenschappelijk ingestelde geest zou automatisch een bepaald wereldbeeld onderschrijven dat in het teken staat van de *ontluistering*.¹⁰ En dat is, zo lijkt het, ook geen wonder omdat het intellectuele spel nu eenmaal eist, dat we ons *hart uitschakelen* om ons hoofd koel te houden. Om deze beperktheden te overwinnen moet de filosofie haar heil elders zoeken, bij de mystiek of bij een andere meta-rationele oer-ervaring die in staat is de mens in z'n wezen te treffen.

Deze reactie is gerechtvaardigd voorzover de geest van de wetenschap in feite vaak gepaard gaat met de drie genoemde ontaardingingen : het heilige geloof dat consensus de hoogste norm zou zijn, dat de onttovering van de wereld gelijk op zou gaan met verlichting en dat het gevoelsmatige een subjectieve factor zou zijn die ons verhindert de werkelijkheid objectief onder ogen te zien. Het is echter helemaal niet te begrijpen waarom we ons heil *elders* zouden moeten zoeken, bij een andere dan de wetenschappelijke geesteshouding, als we ons zorgen maken over de vooringenomenheid van deze en dergelijke credo's.

Het is eerder zo, dat *grote* wetenschappers en wetenschappelijk ingestelde filosofen altijd met Descartes¹¹ geprobeerd hebben gewetensvol te onderscheiden

tussen wat ons natuurlijk en logisch voorkomt enerzijds en wat echt natuurlijk en logisch is anderzijds. Ze hebben serieus rekening gehouden met de mogelijkheid dat willekeurig welk geloof, hoe normaal of wetenschappelijk het ook gevonden moge worden, best eens een tot tweede natuur geworden vooroordeel zou kunnen zijn. Ze hebben niet alleen onderschreven, maar ook ter harte genomen, dat de waarheid, mits door allen ingezien, tot consensus moet leiden, maar dat consensus geen enkele garantie kan bieden voor de waarheid.

Deze strikte onbevangenheid, die tot uiting komt in onverschilligheid ten aanzien van sociale controle, is bij sommige grote onderzoekers, zoals Kepler, Newton en Heisenberg, met mystieke bevlogenheid gepaard gegaan. Hoe is dat te verklaren? Moeten we soms zeggen, dat het een vergissing van de natuur is, of dat het komt doordat er *naast* de onvooringenomen objectiviteit die eerder als een basiseis moet worden gezien waaraan elk fatsoenlijk en voldoende ontwikkeld mens kan voldoen, óók nog een andere, irrationele factor in het spel is geweest, namelijk genialiteit?

Nu, deze verklaring lijkt me onhoudbaar omdat grote wetenschappers nu eenmaal per definitie in hun wetenschappelijkheid groot zijn geweest. Onbevangenheid is een onuitputtelijke eis en de geniale intuïtie speelt zich niet af op een ander terrein dat voor gewone stervelingen ontoegankelijk zou zijn :

Het genie heeft niet meer licht dan een ander, braaf mens- maar het bundelt dit licht door een bepaald soort lens in een brandpunt.¹²

Als strikte wetenschappelijkheid en mystiek elkaar in sommige personen kunnen vinden, dan moeten ze ook van huis uit met elkaar verwant zijn. Welnu, dat wordt bevestigd door de centrale plaats die het thema van de onzelfzuchtige onthechting bij de meest uiteenlopende mystici inneemt. Niet voor niets begint Eckehart zijn *Reden der Unterweisung* met een beschouwing over de ware gehoorzaamheid :

Ware en volkomen gehoorzaamheid is een deugd boven alle deugden, en geen nog zo groot werk kan plaats vinden of volbracht worden zonder deze deugd; hoe klein anderzijds een werk ook moge zijn en hoe gering, het heeft meer nut als het in ware gehoorzaamheid wordt gedaan, ...¹³

Als deze woorden ons vreemd in de oren klinken, dan komt dat doordat we de verleiding niet kunnen weerstaan gehoorzaamheid met haar *ontaarding*, met *braafheid* te identificeren. Aldus ontstaat wederom de illusie van het separatisme. We denken dan : gehoorzaamheid is zo saai en bovendien te beperkt om al het moois wat een mens in zich heeft uit de verf te laten komen; er zijn nog zoveel andere deugden, zoals liefde, fijngevoeligheid, eerlijkheid, wilskracht, moed en

enthousiasme. Eckehart spreekt echter uitdrukkelijk over 'ware gehoorzaamheid' om de genoemde identificatie te voorkomen. Niet het stipt en doziel opvolgen van regels en voorschriften heeft hij op het oog, maar de gehoorzaamheid aan iets absoluuts. En daarbij denkt hij niet alleen aan de stem van het geweten, maar net zo goed aan de van elke menselijke willekeur of conventie onafhankelijke eisen waarop we ons moeten afstemmen, zodra we ons met wat dan ook bezighouden. Uiteindelijk is het onmogelijk iets goed te doen zonder het met liefde, fijngevoeligheid, eerlijkheid, wilskracht, moed en enthousiasme te doen.

Hieruit blijkt ook direct, dat wetenschap en filosofie niet gebaat kunnen zijn met een onderdrukking van ons gevoelsleven. Wie de waarheid zoekt, moet zich bevrijden van subjectieve vooroordelen, en vooroordelen zijn nu eenmaal emotioneel geladen, *dus*, zo lijkt het, kunnen we vooroordelen alleen kwijt raken door ons gemoed uit te schakelen. Deze redenering is niet erg deugdelijk. Het is immers een illusie dat onze emoties zonder emotionele lading onderdrukt zouden kunnen worden. Bovendien is het evenmin mogelijk vooroordelen die *als zodanig* niets positiefs vertegenwoordigen, kwijt te raken door iets anders dan het kwaad zelf, iets niet puur negatiefs, als zondebok te behandelen. Deze strategie is dezelfde als van iemand die ooit ervaren heeft, dat z'n zonden met seksualiteit verbonden zijn en zich op dat terrein duidelijker dan waar ook manifesteren, om vervolgens te besluiten die zonden te overwinnen door z'n seksualiteit te onderdrukken. Dat is zonde en berust op de illusie dat dat wat zich in een bepaalde vorm manifesteert, gebonden zou zijn aan de vorm waarin het zich manifesteert. Wie beroepshalve waarheid zoekt, moet proberen niet *minder*, maar ook niet *meer* dan onwaarheid kwijt te raken. Onwaarheid echter manifesteert zich op alle gebieden en kan dus ook alleen in een alzijdige zuivering worden overwonnen.

Het geloof, dat de wereld van de wetenschap niet alleen in feite, maar ook in wezen een wereld is die in het teken staat van de *Entzauberung*, berust mijns inziens op een vergelijkbare misvatting. Die zogenaamde onttoverde wereld is immers niets anders dan een wereld waaruit alles verdwenen is wat aanleiding *zou kunnen* geven tot bijgeloof. Het terrein waarop bijgeloof in de oorspronkelijke zin van het woord zich bij uitstek kan manifesteren, het terrein van analogieën en betekenisvolle krachten, de sfeer dus waarop bij voorbeeld de getallenmystiek, de astrologie en de alchemie zich begeven, wordt uitgebannen om het zich daar eventueel voordoende bijgeloof kwijt te raken. Aldus ontstaat uit een nobel streven een nieuwe, zich verlicht wanende vorm van bijgeloof die alles behalve wetenschappelijk verantwoord is.

De filosoof die een andere geest dan de ware geest van de wetenschap wil aanroepen, behandelt de wetenschap op dezelfde manier als wetenschappers bijgeloof plegen te behandelen: door het kwaad van de vervorming toe te

schrijven aan dat wat vervormd is. Door die angstvallige denkvorm ontstaat de verstarring van het separatisme dat aan het in §4 geschetste dilemma ten grondslag bleek te liggen. Wetenschappelijkheid en mystiek kunnen niet, zoals we hadden aangenomen, als twee onverenigbare grootheden tegenover elkaar worden gesteld, waarbij de één goed en de ander verderfelijk zou zijn. Voorzover ze elkaar uitsluiten zijn ze slecht en voorzover ze goed en echt zijn, sluiten ze elkaar in.

Als deze conclusie op grond van bovenstaande uiteenzetting gerechtvaardigd is, dan ligt daarin tevens iets anders opgesloten dat veel belangrijker is. Wanneer we als filosofen de mystiek serieus willen nemen, dan moeten we onze aandacht eerder richten op de barrières die ons dwarszitten, dan op de inzichten waarnaar we verlangen. Doen we dat, dan zullen we vanzelf meer oog krijgen voor de spiritualiteit die in het werk van grote, ogenschijnlijk totaal anders georiënteerde denkers verborgen zit.

Noten

¹Dit artikel is een omgewerkte en uitgebreide versie van een paper dat in 1991 aan de leden van de Wijsgerige Vereniging 'Thomas van Aquino' is toegezonden ten behoeve van de voorjaarsvergadering over het thema 'Filosofie en Mystiek'.

²Zie voor een meer uitgewerkte verantwoording van de hier geschetste, door Wittgenstein geïnspireerde opvatting (m.n. wat betreft punt a) : H. Boukema, "Denken zonder angst voor onwaarheid" in : R. van den Brandt (red.), *Het Heil van de Filosofie*, Baarn, Ambo, 1993, pp. 19-39.

³Zie : *Duden Etymologie*, Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache, bearbeitet von G. Drosdowski, P. Grebe u.a., Mannheim, Dudenverlag, 1963, p. 429 en 459.

⁴Zie voor uitgebreidere omschrijvingen :

P. Mommaers, *Wat is Mystiek ?*, Nijmegen, Gottmer, 1977

B. Borchert, *Mystiek, geschiedenis en uitdaging*, Haarlem, Gottmer, 1989

R. Steiner, *Die Mystik im Aufgange des neuzeitlichen Geisteslebens und ihr Verhältnis zur modernen Weltanschauung*, Dornach, Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, 1960⁵.

B. Russell, 'Mysticism and Logic' in : B. Russell, *Mysticism and Logic and other Essays*, London, Allen and Unwin, 1974, pp. 9-30.

⁵L. Wittgenstein, *Vermischte Bemerkungen*, eine Auswahl aus dem Nachlass herausgegeben von G.H. von Wright unter Mitarbeit von H. Nyman, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1977, p. 154.

⁶Vgl. E. Pierrakos, *The Pathwork of Self-Transformation*, Compiled and edited by J. Saly, New York, Bantam Books, 1990, pp. 57-72.

⁷Meister Eckehart, 'Reden der Unterweisung' §10, in : Meister Eckehart, *Deutsche Predigten und Traktate*, Herausgegeben und übersetzt von J. Quint, München, Diogenes, 1979, p. 67.

⁸Zie S.S. de Sacy, *Descartes par lui-même*, Paris, Seuil, 1968, pp. 59-69.

⁹Zie B . Russell, *The Autobiography of Bertrand Russell*, Boston, Little, Brown & Company, 1967, Vol 1, pp. 219-221.

¹⁰Zie voor een zeer duidelijke uiteenzetting van dit standpunt M. Webers klassieke voordracht 'Wissenschaft als Beruf', in : M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1968, pp. 582-613.

¹¹R. Descartes 'Meditationes de prima Philosophia', *Oeuvres de Descartes* publiées par Ch. Adam et P. Tannery, Paris, Vrin, 1973, T VII, p. 82.

¹²L. Wittgenstein, o.c. p. 73.

¹³Meister Eckehart, o.c. p. 53.

PERSONALIA

Karin de Boer studeerde in Amsterdam en in Leuven. Ze bereidt een dissertatie voor over Heideggers tijdsbegrip, methode en Hegel-interpretatie, zij publiceerde 'Heideggers *Zeit und Sein*. Een schets van de contouren' in het *Tijdschrift voor Filosofie* (okt. 1994).

Harm Boukema doceert geschiedenis van de moderne wijsbegeerte aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hij publiceerde onder andere 'Familiege-lijkenissen, Wittgenstein als criticus en erfgenaam van Frege' in : *Tijdschrift voor Filosofie*, 49, 1987, p. 42-70 en 'Denken zonder angst voor onwaarheid' in *Het heil van de filosofie*, Baarn, Ambo, 1993, p. 19-39.

Désirée Verweij doceert filosofie en beroepsethiek bij de sector Sociaal Agogisch Onderwijs van de Hogeschool West-Brabant (Breda) en is de auteur van *Ariadne en Dionysos. Vrouwenmetaforen en verlangen in het werk Nietzsche*, Amsterdam, 1993.

Binnenkort in De Uil van Minerva

Trui De Ruytter, *Dodendans van metaforen. Hans Blumenbergs retorische lezing van de westerse cultuurgeschiedenis*

Cyril Lansink, *De dichter en de vader*

Guido Vanheeswijck, *Wie lijdt aan zijnsvergetelheid ?*

Hebben wij een geschiedenisfilosofie nodig ?

(Discussie met bijdragen van Raoul Bauer, Antoon Braeckman, Edith Brugmans, Jos de Mul, Koen Raes, Toon Vandevelde en Guido Vanheeswijck)